

REDACTIONEEL STERVEN

Na een tijd waarin de dood en alles wat daarmee samenhang taboe was, is het spreken over de dood en het voltooiën van het leven nu volop aanwezig in het publieke domein. Enerzijds willen we zo lang mogelijk blijven leven, anderzijds willen we zelf het moment van ons sterven kunnen bepalen. De dood houdt ons bezig en de ervaring leert dat het denken over de dood in de kern van de zaak een denken over het leven en over de Levende is. In dit eerste nummer van de jaargang ‘Op leven en dood’ staan we stil bij het concrete sterven: het proces, de gebeurtenis, de overgang van het leven naar de onontkoombare dood, die ons wacht. Daarin verdient ook de zelfgekozen dood onze aandacht.

Door de een wordt het stervensproces ervaren als een vrije val in een diep dal. Een ander spreekt over een sprong in het ogenschijnlijke ‘niets’. Mensen met een bijna-doodervaring beschrijven een reis door een tunnel, waarna ze met hun overleden dierbaren herenigd werden in een overwelldigend, liefdevol licht. Voor de meeste mensen is dit echter meer een verlangen dan een innerlijk weten. In zijn laatste gedicht vraagt Hans Andreus zich af:

Hoe moet het nu, waar blijf ik met dat licht
van mij, van jou, wanneer het vallen, weg in
het onverhoeds onnoemelijke begint?
Of is het dat jij me er een onverdict
woord dat niet uitgesproken hoeft voor vindt?

Mensen die leven met de dood voor ogen vallen stil en ervaren een onvermogen om woorden te vinden voor het onbeschrijflijke en onvoorstelbare dat hen te wachten staat. Zij vinden troost bij de heilzame werking van muziek of van oeroude teksten, die als een mantra meegaan in het toeleven naar het levenseinde.

Jarenlang is *We'll meet again, don't know where, don't know when* van Vera Lynn favoriet geweest bij crematies en uitvaarten. In dit lied wordt iets verwoord dat weerklank vindt in het innerlijk van hen die afscheid nemen van een dierbare. Vanuit een vertrouwen dat er een verbondenheid blijft tot in de dood, rijst in dit lied de vraag waar en wanneer de levende en de dode elkaar opnieuw zullen treffen. Ook in de klassieker *Waarheen, waarvoor* van Mieke Telkamp klinken hartstochtelijke vragen naar de zin en bestemming van alles. En in haar lied *Mag ik dan bij jou?* verwoordt Claudia de Breij een verlangen dat velen vandaag de dag ontroert:

Als het einde komt,
En als ik dan bang ben,
Mag ik dan bij jou?
Als het einde komt,
En als ik dan alleen ben,
Mag ik dan bij jou?

Johannes van het Kruis spreekt in zijn gedicht *Levende liefdevlam* over het genieten van alle hemelse en aardse dingen. Hij ervoer een allesomvattende liefde, die hem een voorsmaak gaf van het eeuwige leven. Soms wordt het iemand gegeven om een verbondenheid te ervaren met een leven dat oneindig veel groter is dan ons leven. Dichters en mystici kunnen een brug slaan tussen het hier en daar en het nu en dan. Denkend aan de dood kun je tot leven komen. Levenskunst is stervenskunst.

De redactie

DENKEND AAN DE DOOD KOM JE TOT LEVEN

PIET SCHELLING

Tijdens een fietstocht met mijn zestienjarige kleinzoon, die wist dat ik bezig was een boek over de dood te schrijven, vroeg hij: ‘Heb je een heel boek nodig om te zeggen hoe je over de dood denkt? Ik heb aan tien woorden genoeg.’ Ik daagde hem uit ze te noemen. Hij zei: ‘Ik ben niet bang voor de dood.’ Ik reageerde: ‘Dat zijn maar zeven woorden.’ ‘Ja, meer heb ik niet te zeggen.’ We raakten erover in gesprek en ik vertelde wat het thema met me deed. ‘Ik wist niet dat er zoveel kanten aan doodgaan zitten,’ zei hij later. Inderdaad, het thema ‘levenseinde’ kent veel facetten, vooral omdat het bij het leven hoort.¹

CULTUUR EN SAMENLEVING

Vanaf het moment dat ik nadrukkelijk ging reflecteren op mijn levenseinde, viel me op dat er in de media vaak wordt gerept over de dood. Ik vroeg me af: is er in onze tijd bijzondere aandacht voor het einde of is die aandacht er altijd al geweest, maar valt het me nu op omdat ik me erin verdiep? Ik heb de indruk dat de aandacht voor de dood en alles wat met hem is verstrengeld de laatste decennia groter is geworden.

De afgelopen jaren staat het levenseinde rondom medische kwesties steeds op de agenda van de politiek. Dagbladen en tijdschriften leveren aanhoudend artikelen over het thema. Op radio en tv vertellen bekende Nederlanders over hun ervaringen met het verlies van dierbaren. De uitvaartbranche laat zich nadrukkelijk horen door open dagen en

educatieve bijeenkomsten te organiseren. In toerustingsprogramma's van de kerken tref je bij herhaling een aanbod van bezinning over het levenseinde aan. In de literatuur, zowel in proza als in poëzie, is het een gewild thema. Evenals in kunst en film. En dan is er nog de hedendaagse muziek waarin de pijn van het einde door menigeen wordt bezongen en gespeeld. Het einde is onderdeel van het leven en er is kennelijk behoefte dat te verbeelden. Er bestaat ook grote belangstelling in de samenleving voor rouwverwerking. Het aantal boeken en artikelen daarover is aanzienlijk, en tel daarbij het aanbod van rouwverwerkingsgroepen en rouwbegeleiding op. Wat een gerichte aandacht.

Dit artikel is persoonlijk gekleurd. In het vervolg stimuleer ik anderen na te denken over hun levenseinde. Dat kan ik alleen doen als ik ontvouw hoe ik me tot de eigen dood verhoud. Mijn verhaal verbind ik met tendensen in onze samenleving en cultuur. Met nadruk op 'onze'. Elke tijd, elke cultuur laat eigen tendensen zien. Het spreekt vanzelf dat wij de dood anders beleven dan bijvoorbeeld in de klassieke oudheid.²

COLLECTIEF EN INDIVIDU

De openheid in de samenleving voor de dood heeft een collectieve kleur. Dat wil zeggen, zij speelt zich af in de bedding van de gemeenschap. Dat ligt anders als we inzoomen op de individuele mens. Als het onze eigen dood betreft voelen we doorgaans weerstand om er open over te spreken. Eerlijk gezegd ken ook ik de huiver om de eigen dood te overdenken.

Er is een verschil tussen nadenken over de dood als thema in het algemeen en het nadenken over de eigen dood. Bij het eerste staat het concrete, voelbare einde verder weg. Het gaat nog niet over jou persoonlijk. Nadenken over het eigen einde brengt meer teweeg. Vooral de confrontatie met het gegeven dat jij vergankelijk bent. Vergankelijkheid staat haaks op levenszin en levenslust, die deel uitmaken van je bestaan. Bij de overweging van de eigen dood is er ook weer verschil: bezinning op het einde zonder dat ons leven direct bedreigd wordt, kent een andere dynamiek dan de bezinning op de dood die zich concreet aandient. Het laatste is doorgaans heftiger.

Toentertijd was er veel minder publiekelijk aandacht voor sterven. Daar rustte een taboe op.

In de ontmoeting met mensen bij wie het sterven aanstaande is, ontwaar je uiteenlopende reacties. De meesten vinden het lastig om erover te praten. Er komt zoveel op hen af. Er is wel een duidelijk verschil met pakweg veertig jaar geleden. Toentertijd was er veel minder publiekelijk aandacht voor sterven. Daar rustte een taboe op. Nu is er openheid in de breedte. Door de openbare belangstelling is de dood in de individuele context wel minder beladen geworden.

In de persoonlijke omgeving vinden we het in de regel moeilijk om passende woorden en beelden te vinden die aansluiten bij de beleving van de realiteit van de eigen dood. De afgelopen maanden viel me tijdens het houden van lezingen iets op: er is behoefte